

УДК 81'367.332-112

О. Й. Бурковська

ПРОБЛЕМАТИКА НОМІНАТИВНОГО ОДНОСКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ У РОБОТАХ УКРАЇНСЬКИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ ЛІНГВІСТІВ

Стаття присвячена лінгвоісторіографічному дослідженню номінативного односкладного речення у синтаксичній науці. У роботі представлені різноманітні погляди вчених-лінгвістів на проблему синтаксичної функції головного члена номінативних речень, який може називатися, на думку різних вчених, або підметом, або присудком, або просто головним членом.

Ключові слова: номінатив, підмет, присудок, головний член, односкладне речення.

Статья посвящена лингвоисториографическому исследованию номинативного односкладного предложения в синтаксической науке. В работе представлены различные взгляды ученых-лингвистов на проблему синтаксической функции главного члена номинативных предложений, который может называться, по мнению различных ученых, либо подлежащим, либо сказуемым, либо просто главным членом.

Ключевые слова: номинатив, подлежащее, сказуемое, главный член предложения, односложное предложение.

The article deals with the linguistic-historiographical research of nominative one-member sentence in the linguistics. Different views of linguists on the problem of the syntactical function of the main part of the nominative sentences, which can be named as the subject, the predicate or simply the main part of the sentence are outlined in the article.

Key words: nominative, subject, predicate, main part of the sentence, one-member sentence.

Постановка проблеми. Питання про номінативні речення (від латинського *nominativus* — називний відмінок) у синтаксичній науці відноситься до числа “старих”, недостатньо розроблених та дискусій-

них, хоча наявність речень цього типу не викликає сумнівів. Автори всіх академічних граматик, вузівських підручників та навчальних посібників, а також шкільних підручників визнають наявність речень цього типу. Одним з питань, що привертає увагу дослідників упродовж усієї історії вивчення номінативних речення, яке не знайшло загально визнаного рішення, є питання про синтаксичну функцію називного відмінка [1, с. 226]. Отже, **метою** цієї роботи є дослідження поглядів мовознавців на проблематику найменування головного члена номінативного речення.

Виклад основного матеріалу дослідження. В українському мовознавстві дослідженням номінативних односкладних речень займалися Возняк М. С., Курило О. Б., Німчинов К. Т., Огієнко І. І. та ін.

Буслаєв Ф. І., як представник логічного напрямку, був прихильником двоскладної структури російського речення; у своїй “Історичній граматиці російської мови” він зазначав, що у російській мові “не існує жодного речення, яке б складалося тільки з підмета” [2, с. 258].

Аксаков К. С. не погоджується з точкою зору Буслаєва Ф. І. про можливе випущення передбачуваного дієслова *є* у номінативних реченнях і говорить про самодостатність називного відмінка у позначенні речей своїм іменем [3, с. 338–339].

Потебня О. О. вважав номінативні структури секундарним типом реченнєвої структури, ставлячи їх в один ряд з такими, що не містять у собі називного відмінка іменника, наприклад: *Убито! Пробі! Цабе!*, бо вони всі “перебувають у залежності від будови теперішньої мови, пояснюються цією будовою, як її частини, разом з нею мають передумовою тривалий розвиток мови” [4, с. 79]; пропуск дієслова в цьому випадку “передбачається сам собою” [5, с. 525]. Учений рекомендував визначати синтаксичну функцію єдиного називного відмінка з опорою на контекст, який дозволить кваліфікувати його або як підмет, або як присудок. Він писав: “так у випадках, коли у реченні наявний тільки називний іменника, ми з контексту розрізняємо, чи стоїть цей відмінок як підмет з недомовленим присудком або як предикативний атрибут, частина складеного присудка з передбачуваним підметом і дієсловом (зв’язкою)” [4, с. 79].

Шахматов О. О. вважав номінативні речення самостійним структурно-семантичним типом у системі односкладного речення [6, с. 51].

Питання про характер синтаксичної функції головного члена номінативних речень є проблематичним і спірним.

Овсянико-Куліковський Д. М. називний номінативних речень кваліфікував як *підмет*. Аналізуючи рядки вірша Фета О. О. “*Шепот, робкое дыханье*”, він писав: “не вставляючи дієслів (що зіпсувало б увесь вірш), ми, однак, супроводжуємо ці іменники розумовим відчуттям дієслівної присудковості, тільки з того, що вони подані нам як підмети” [7, с. 54].

Анненський А. Ф., навпаки, вважав називний номінативного речення *присудком*. При інтерпретації того ж вірша Анненський А. Ф. писав: “Підметом я вважаю не назване, а живе відчуття ночі. Поет розбирається в ньому поступово і по мірі цього предичіює своє відчуття. Будь перед нами суб’єкти, вони були б подані для предичіювання, і вірш втратив би не тільки привабливість, а й сенс” [8, с. 226].

Щодо синтаксичного статусу словесно вираженого головного члена в номінативному реченні, то слідом за Шахматовим О. О. в науці за ним закріпилась роль підмета [9, с. 55].

Пешковський О. М., вивчаючи погляди Шахматова О. О., прийшов до висновку, “що як і в інших типах односкладних речень, головний член у номінативному реченні — присудок”. На його думку номінативні речення у російській мові — це “всі ті речення, в яких присудком є називний відмінок іменника і в яких за самою їхньою природою не може бути ні підмета, ні дієслівного присудка” [10, с. 377].

В українській лінгвістиці вперше про односкладні номінативні речення згадав Сулима М. Ф. у своїй праці “Українська фраза. Коротенькі начерки” [11, с. 28].

Мещанінов І. І., продовжуючи “лінію” Шахматова О. О. щодо спільного вираження суб’єкта і предиката в одному члені бездієслівних структур, вважає, що “у закінченому висловлюванні *пожежа* наявні понятійні категорії суб’єкта і предиката, але немає граматично виражених понять підмета та присудка” [12, с. 107–108].

З погляду Виноградова В. В., шахматовській класифікації односкладних речень є логічна суперечність: “Підведення головного члена у багатьох односкладних реченнях під граматичні поняття підмета і присудка позбавлене всяких синтаксичних підстав”, — стверджував він [13, с. 82].

Виноградов В. В., а пізніше Шведова Н. Ю. висували поняття предикативної основи речення, яка може включати в себе як два головних члена, так і один. Функція модальності й часу спостерігається в називних реченнях типу *Мороз! Тиша!*, що містять лише одне уявлення або поняття, співвіднесені з дійсністю. Вираз буттєвості невіддільний від предикативності [14, с. 137].

В академічній “Граматичі російської мови” 1954 року Шведова Н. Ю. називний відмінок номінативних речень називає головним членом без диференціації його на підмет та присудок [15, с. 57].

Галкіна Є. М.-Федорук розділяє два типи номінативних речень: *підметові* та *присудкові*, вказуючи при цьому на складність їхньої диференціації. “Розмежувати номінативне підметове речення та номінативне присудкове речення не завжди легко. Але чи можна відмовлятися від аналізу тільки тому, що він важкий? — запитує автор” [16, с. 40–50].

За Скобліковою О. С. (вона наслідує вчення Шахматова О. О.), доцільно закріпити за називним номінативних речень недиференційоване термінологічне позначення — *головний член*, аргументуючи це тим, що називний номінативних речень опиняється в цих умовах виразником особливого значення — значення предмета, що є суттєвою ознакою всієї ситуації [17, с. 162].

Белешапкова В. А. за структуроутворюючим компонентом номінативних речень також закріплює термін “головний член односкладного речення”, вважаючи його “третім головним членом речення” [18, с. 91].

Бабайцева В. В., відзначаючи багатофункціональність називного відмінка у номінативному реченні, а звідси його синтаксичну неоднозначність і неможливість визначити його синтаксичну роль, виходячи лише з граматичних показників, вважає за необхідне враховувати характер висловлюваної думки і комунікативні задачі речення [19, с. 120].

На думку Загнітка А. П., головний член номінативних речень не виступає морфологізованим, оскільки іменник за своєю природою (синтаксичною) багатофункціональний. Тому не можна визначити його синтаксичну роль, приймаючи за визначальне тільки його морфологічні характеристики. Необхідно враховувати характер вираженої думки та комунікативні завдання речення [5, с. 538].

Дослідник односкладних речень у слов'янських мовах Кабанова С. О. вважає, що номінативне речення у слов'янських мовах представлено структурою з головним членом, вираженим іменником у називному відмінку, кількісно-іменним сполученням або займенником. Подібні речення позначають наявність, буття, існування предмета, явища, стану, позначеного іменною, рідше — займенниковою формою, наприклад: *Беларускія краявіды... Перазвонны азёр і бароў*. [20, с. 225].

Автори “Граматики болгарської літературної мови” виділяють у окремий тип номінативні односкладні речення: “бездієслівні речення, в яких єдиний головний член виражений іменником, називаються іменні односкладні речення”, за значенням виділяють номінативні речення буттєві та вказівні, наприклад: *Аз се загледах през дълбокия прозорец навън. Селски двор. Плевня със стряха* [21, с. 97].

Але неоднозначно оцінює Маслов Ю. С., автор іншої “Граматики болгарської мови”, можливість виділення номінативних речень у окремий розряд, речення буттєвого типу з іменником в абсолютній формі, що слугує для опису обстановки, і “так звані номінативні речення, які виступають у “номінативно-інформативної функції”, відносяться до висловлювань, що не володіють предикативною структурою” [22, с. 383–384].

Щодо чеської мови, то на думку З. Дворакової, ядром недієслівних односкладних речень є вираз недієслівного характеру, що не поєднуються зі зв'язкою. В іменних односкладних реченнях чеської мови суть повідомлення передається за допомогою слів іменного характеру — за допомогою іменників, прикметників або прислівників. Модальність речень змінюється з інтонацією, а категорію часу не можна висловити буквально. Головним членом речень є іменник у називному відмінку; речення можуть бути розповідними або питальними. Значення, що ними передається, визначається конкретною мовленнєвою ситуацією. До іменних речень належать ситуативні конструкції, наприклад: *Můj dům; Sklep*; різноманітні найменування та надписи, наприклад: *Konzulát České republiky; Máj; Malostranské povídky* або конструкції, які використовуються під час ознайомлення або представлення, наприклад: *inženýrka Doleželová; Ivan Zahradníček; generální ředitel; moje vnučka*. Часто зустрічаються іменні речення з емоційною забарвленістю, а експресивність деяких з них міститься

у самій природі іменника, наприклад: *Auto! Poplach! Nástup! Drzoun! Podvodnice! Krása! Taková ostuda! Taková krásná holčička! Jen žádný křik a rámus!* [23, с. 32] Слід відзначити, що близькими до таких речень є генитивні конструкції.

Сазонова О. С. у своїй дисертації зазначає, що так звані номінативні речення існують у англійській мові, але їхні види відносяться до різноманітних типів: змістовно і формально односкладні та змістовно односкладні, але формально двоскладні. Серед змістовно і формально односкладних в англійській мові вона виділяє предметні, які, у свою чергу, розпадаються на два підвиди:

1) з однокомпонентним підметом, наприклад: *Night; October; A warm midsummer day;*

2) з двокомпонентним підметом, що складається із займенникового дублера підмета *there* у позиції перед буттєвим дієсловом та іменної групи у позиції за буттєвим дієсловом, наприклад: *There are several books on the table* [24, с. 48].

Отже, як ми можемо спостерігати, питанню дослідження односкладного номінативного речення та синтаксичної функції його головного члена приділяли увагу багато вчених-лінгвістів, але це питання й досі залишається відкритим.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Казарина В. И. Современный русский синтаксис: структурная организация простого предложения: учебное пособие / Казарина В. И. – Елец: ЕГУ им. Бунина И. А., 2007. – 329 с.
2. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка / Буслаев Ф. И. – М., 1968. – 623 с.
3. Аксаков К. С. Опыт русской грамматики / Аксаков К. С. // Полн. собр. соч. – М., 1880. – Т. 3: Соч. филол., ч. 2. – 470 с.
4. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике: в 4 т. / Потебня А. А. – М.: Учпедгиз, 1958. – Т. 1/2. – 536 с.
5. Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / Загнітко А. П. – Донецьк: ТОВ “ВКФ” “БАО”, 2011. – 1992 с.
6. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / Шахматов А. А. – Л.: Учпедгиз, 1941. – 620 с.
7. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Синтаксис русского языка / Д. Н. Овсяннико-Куликовский. – СПб.: Изд-во Овсяннико-Куликовской И. Л., 1912. – 322 с.
8. Анненский А. Ф., Овсяннико-Куликовский Д. Н. “Синтаксис русского языка” / Анненский А. Ф., Овсяннико-Куликовский Д. Н. // Журнал Министерства народ-

- ного просвещения. Раздел “Критика и библиография”. — 1903. — Май. — С. 220–244.
9. Долин Ю. Т. Вопросы теории односоставного предложения (на материале русского языка) / Долин Ю. Т. — Оренбург: ИПК ГОУ ОГУ, 2008. — 129 с.
 10. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / Пешковский А. М. — 7-е изд. — М.: Учпедгиз, 1956. — 511 с.
 11. Сулима М. Ф. Лекції з української синтакси / Сулима М. Ф. — Харків: Рад. шк., 1928. — 256 с.
 12. Мещанинов И. И. Члены предложения и части речи / Мещанинов И. И. — М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1945. — 321 с.
 13. Вопросы синтаксиса современного русского языка / отв. ред.: Виноградов В. В. — М.: Учпедгиз РСФСР, 1950. — 413 с.
 14. Гофман О. В. Односоставные предложения в русском, английском и немецком языках в сопоставительном аспекте: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Гофман Оксана Валерьевна. — Уфа, 2006. — 171 с.
 15. Грамматика современного русского литературного языка. — М.: Наука, 1970. — 767 с.
 16. Галкина-Федорук Е. М. Суждение и предложение / Е. М. Галкина-Федорук. — М.: Изд-во МГУ, 1956. — 75 с.
 17. Скобликова Е. С. Современный русский язык: Синтаксис простого предложения / Скобликова Е. С. — М.: Просвещение, 1979. — 236 с.
 18. Белошапкова В. А. Современный русский язык: Синтаксис / Белошапкова В. А. — М.: Высш. шк., 1977. — 248 с.
 19. Бабайцева В. В. Односоставные предложения в современном русском языке / Бабайцева В. В. — М.: Просвещение, 1968. — 160 с.
 20. Кабанова С. А. Типы односоставного предложения в славянских языках / Кабанова С. А. // Филология: вестник Нижегородского университета им. Лобачевского Н. И. — Нижний Новгород. — 2011. — № 6 (2). — С. 222–226.
 21. Грамматика на съвременния български книжовен език. — София: Издателство на българската академия на науките, 1983. Т. 3: Синтаксис. — 465 с.
 22. Маслов Ю. С. Грамматика болгарского языка: учеб. пособ. для филол. фак-тов ун-тов / Маслов Ю. С. — М.: Высш. школа, 1981. — 407 с.
 23. Дворакова З. Односоставные предложения в русском и чешском языках (сопоставительный анализ на материале рассказа Дины Рубиной “Уроки музыки” и его перевода на чешский язык): дипломная работа на соискание степени магистра / Зузана Дворакова. — Брно, 2010. — 144 с.
 24. Сазонова Е. С. Односоставные активно-процессные предложения русского языка и их английские эквиваленты: дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.19 “Теория языка” / Сазонова Елена Сергеевна. — Воронеж, 2004. — 205 с.

Стаття надійшла до редакції 26.09.2016